

УДК 343.23:[343.77:639.2.058]

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-3-14>

**НАЛЕЖНЕ ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТОТНОСТІ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ДОВКІЛЛЮ
ВНАСЛІДОК НЕЗАКОННОГО РИБНОГО ДОБУВНОГО ПРОМИСЛУ
ЯК ПІДСТАВА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА СТ. 249 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Музиченко Олексій Володимирович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
o.muzychenko@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-0420-0646

Обловацька Наталія Олександрівна,
старший викладач кафедри публічного права
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
n.oblovatska@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-7405-279X

Метою дослідження є з'ясування питання щодо належного встановлення істотності шкоди завданої довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу, як підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 249 КК України.

Методи дослідження: у процесі дослідження використано такі методи: аналіз нормативних актів, контент-аналіз наукових праць, порівняльно-правовий метод, кейс метод в процесі вивчення практики Верховного Суду, систематизація та узагальнення результатів для формування науково обґрунтованих висновків.

Результати. У статті досліджено питання щодо належного встановлення істотності шкоди завданої довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу, як підстава для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 249 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Наведено приклади неоднакової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду з цього питання, де в одному випадку проведення експертизи для встановлення істотної шкоди визнається обов'язковим, а в іншому відсутність висновку експерта є підставою для закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення або скасування рішень судів попередніх інстанцій з підстав неналежного встановлення спричинення особою істотної шкоди, що є обов'язковим елементом об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК. Також, наведено наукові підходи до встановлення істотної шкоди завданої довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу (матеріальний та екологічний). Викладено, запропонований у науковій літературі, алгоритм проведення судових інженерно-екологічних експертиз із дослідження істотності шкоди довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу (без дозвільних документів; за допомогою заборонених знарядь лову; визначення кількості й загальної ваги біоресурсів; визначення видового складу риб та періоду нересту).

Висновки. Викладено власну позицію щодо обов'язковості проведення експертизи для встановлення істотності шкоди завданої довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу, як підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 249 КК.

Ключові слова: незаконний рибний добувний промисел, істотна шкода довкіллю, висновок експерта, кримінальна відповідальність.

PROPER DETERMINATION OF THE SIGNIFICANCE OF ENVIRONMENTAL DAMAGE CAUSED BY ILLEGAL FISHING AS A BASIS FOR CRIMINAL LIABILITY UNDER ARTICLE 249 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Muzychenko Oleksii Volodymyrovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of Public Law
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
o.muzychenko@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-0420-0646

Oblovatska Nataliia Oleksandrivna,
Senior Lecturer at of the Department of Public Law
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
n.oblovatska@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0002-7405-279X

The purpose. The purpose of this study is to determine the proper approach to establishing the substantiality of environmental damage caused by illegal fishing as a prerequisite for holding a person criminally liable under Article 249 of the Criminal Code of Ukraine.

Research methods. To achieve the stated objective and ensure well-founded conclusions, the following research methods were employed: analysis of legislative acts, content analysis of scholarly publications, the comparative legal method, the case study method in examining the case law of the Supreme Court, and systematisation and generalisation of the findings to formulate scientifically substantiated conclusions.

Results. The article examines the issue of properly establishing the substantiality of environmental damage caused by illegal fishing as a prerequisite for imposing criminal liability under Article 249 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine). It provides examples of inconsistent case law of the Criminal Cassation Court within the Supreme Court on this issue. In one line of decisions, a forensic expert examination to establish substantial damage is considered unnecessary, whereas in another, the absence of an expert opinion serves as grounds for closing criminal proceedings due to the absence of the corpus delicti or for overturning the decisions of lower courts on the basis of an improper determination that the offender caused substantial damage, which constitutes a mandatory element of the objective aspect of the criminal offence provided for in Article 249 of the CC of Ukraine. The article also analyses scholarly approaches to determining substantial environmental damage caused by illegal fishing, distinguishing between the material (economic) approach and the ecological approach.

Conclusions. The study presents an algorithm for conducting forensic environmental engineering examinations to assess the substantiality of environmental damage resulting from illegal fishing, as proposed in the academic literature. The algorithm includes: establishing whether fishing activities were carried out without the required permits; determining whether prohibited fishing gear was used; establishing the quantity and total weight of aquatic biological resources harvested during the illegal fishing activity; and determining the species composition of the fish caught, as well as whether the fishing occurred during the spawning period. The authors also present their own position regarding the mandatory nature of conducting a forensic expert examination to establish the substantiality of environmental damage caused by illegal fishing as a prerequisite for imposing criminal liability under Article 249 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: illegal fishing, substantial environmental damage, expert opinion, criminal liability.

Вступ. Актуальним є питання щодо належного встановлення істотної шкоди завданої довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу, як підстава для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 249 КК України, оскільки доводи сторони обвинувачення щодо необхідності притягнення особи до кримінальної відповідальності за вказаною нормою закону України про кримінальну відповідальність мають ґрунтуватися на доказах, які не викликають сумнівів у їх достовірності щодо встановлення фактичних обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Стан розробки. Окремі аспекти належного встановлення істотної шкоди

у кримінальних провадженнях щодо вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, а також призначення і проведення судових експертиз у справах указаної категорії досліджували такі вчені як О.О. Дудоров, Я.А. Петренко, М.В. Зарченко, М.Л. Цимбал, С. В. Татаренко, І.А. Тарарака та ін. Проте, малодослідженим є питання щодо сталості і єдності судової практики у кримінальних провадженнях щодо незаконного рибного добувного промислу.

Метою дослідження є з'ясування питання щодо належного встановлення істотності шкоди завданої довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу, як підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 249 КК України.

1. Нормативно-правове регулювання досліджуваного питання

За приписами Закону України «Про тваринний світ» одним із видів використання об'єктів тваринного світу є рибальство. Рибальством вважається добування риби та водних безхребетних, а промислом вилов риби і рибних тварин із використанням промислових засобів (сіток, неводів тощо). Промисел може виражатися як в одиничному акті добування, так і в сукупності взаємопов'язаних вольових дій (Закон України «Про тваринний світ», 2001).

Статтею 249 КК України передбачена кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду (КК України, 2001).

Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК України є встановлений порядок раціонального використання, охорони і відтворення риб та інших об'єктів водної фауни як важливої складової частини наколишнього природного середовища.

Об'єктивна сторона характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 2) наслідки у вигляді істотної шкоди; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Незаконність зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом має місце при здійсненні його без належного дозволу, у заборонений час, у недозволених місцях, а також забороненими способами і знаряддями лову.

Так, згідно з роз'ясненнями, викладеними у п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17, відповідальність за злочин, передбачений ст. 249 КК України, настає лише за умови, що діями винної особи заподіяно істотну шкоду. На те, що шкода є істотною, можуть вказувати, зокрема, такі дані: знищення неристовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або таких, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено (Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17).

Отже, указане вище кримінальне правопорушення є закінченим з моменту спричинення істотної шкоди, що є однією з ознак його об'єктивної сторони. Якщо ж істотної шкоди не спричинено, особа, яка вчинила протиправне діяння, у випадку наявності підстав, може бути притягнута до адміністративної відповідальності (ч. 3 або ч. 4 ст. 85 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

З огляду на те, що наявність істотної шкоди, завданої об'єкту злочинного посягання (довкілля), є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу інкримінованого

особі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК України і згідно з приписами ст. 91 КПК України є предметом доказування у даному кримінальному провадженні, а пунктом 6 ч. 2 ст. 242 КПК України визначено, що розмір шкоди довіллю визначається на підставі висновку експерта (КПК України, 2012), то можна зробити висновок про обов'язковість проведення експертизи у кримінальних провадженнях за ст. 249 КК.

При цьому, варто зауважити, що навіть у разі визнання особою своєї винуватості у вчиненні інкримінованого їй кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК, наявність висновку експерта щодо заподіяння істотної шкоди у цій категорії кримінальних проваджень, на переконання авторів, є обов'язковим.

Так, згідно з положеннями ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом.

Тому суд з метою виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, зобов'язаний надати оцінку отриманим у доказах й переконатися в наявності/відсутності складу інкримінованого стороною обвинувачення кримінального правопорушення з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (КПК України, 2012).

2. Аналіз судової практики та наукових підходів до визначення істотності шкоди внаслідок незаконного рибного добувного промислу

Згідно з правовим висновком, викладеним у постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 25 листопада 2019 року (справа №420/1667/18, провадження № 51-10433 кмо18), обов'язкове залучення експерта для проведення експертизи необхідне за наявності двох підстав: коли характер об'єктивних обставин, які мають значення для кримінального провадження, неможливо достовірно встановити без залучення особи, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями (що є загальною підставою проведення експертизи в кримінальному провадженні, передбаченою ч. 1 ст. 242 КПК України у редакції Закону № 1261-VII); коли мають місце обставини, передбачені ч. 2 цієї норми.

Водночас у цьому судовому рішенні зазначено, що призначення експертизи не є обов'язковим у кримінальних провадженнях, де предметом кримінального правопорушення є гроші або інші цінні папери, що мають грошовий еквівалент, а також коли розмір матеріальних збитків, шкоди, заподіяних кримінальним правопорушенням, можливо достовірно встановити

без спеціальних знань, а достатньо загально-відомих та загальнодоступних знань, проведення простих арифметичних розрахунків для оцінки даних, отриманих за допомогою інших, крім експертизи, джерел доказування.

Варто зауважити, що на цю правову позицію, як правило, посилаються суди у разі відсутності висновку експерта щодо встановлення істотної шкоди у кримінальному провадженні за ст. 249 КК України. Як приклад, можна навести правову позицію, викладену у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31 травня 2022 року у справі № 678/536/21. Так, у цій справі засуджені посилалися на те, що місцевий суд не звернув уваги, що істотна шкода у кримінальному провадженні за ст. 249 КК має бути доведена лише висновком експерта, а не розрахунком шкоди, здійсненим стороною обвинувачення. Однак, Верховний Суд вказав, що у цьому кримінальному провадженні істотна шкода доведена розрахунком та листом Інституту рибного господарства НААН України, згідно з якими розмір спричиненої засудженими шкоди, внаслідок вчинених ними протиправних діянь, встановлено на підставі такс обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) громадянами України, іноземцями та особами без громадянства цінних видів водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України, затверджених постановою КМУ № 1209, НМДГ визначався на підставі пункту 5 підрозділу 1 розділу XX Перехідних положень Податкового кодексу України. Також, Суд зауважив, що шкода вирахована для кожного виду біоресурсів і в перерахунку на визначену його кількість. Нормативний акт, яким затверджено такси, і самі такси опубліковані і доступні кожній особі. Їх чіткість і доступність дозволяє будь-якій особі передбачати юридичні наслідки незаконного вилову риби, у тому числі і розмір істотної шкоди довкіллю.

Ураховуючи викладене, Суд дійшов висновку, що заподіяна шкода була достовірно встановлена шляхом проведення простих арифметичних розрахунків на підставі наведених нормативно-правових актів, що не вимагало спеціальних знань та залучення експерта.

Схожих висновків Верховний Суд дійшов у постановях від 24 жовтня 2022 року у справі № 539/2153/21, від 11 грудня 2023 року у справі № 182/4973/15-к та від 08 липня 2021 року у справі № 310/8332/18.

Тобто, за вказаним підходом розрахунок розміру шкоди заподіяної рибному господарству України, внаслідок протиправного діяння особи може бути здійснено відповідно до «Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення правил рибальства та охорони водних живих ресурсів», затвердженої наказом Міністерства

аграрної політики України та Міністерства навколишнього природного середовища України, а тому визначення розміру шкоди експертним шляхом є необов'язковим.

Водночас, варто зауважити, що на практиці є й інший підхід щодо необхідності проведення експертизи для визначення істотної шкоди у кримінальних провадженнях за ст. 249 КК України. Так, у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі № 708/392/18 викладено позицію про те, що під час досудового розслідування у кримінальному провадженні, де необхідно встановити розмір заподіяної шкоди довкіллю, сторона обвинувачення зобов'язана отримати висновок експерта, незалежно від наявності інших доказів. У зв'язку з цим, Суд погодився з висновками суду першої інстанції про те, що звичайний розрахунок збитків, спричинених довкіллю, внаслідок вчинення кримінального правопорушення, є неналежним доказом та не доводить вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК України.

Схожі висновки також викладено у постанові Верховного Суду від 02 грудня 2021 року у справі № 318/352/20.

З огляду на вказане вище, варто відзначити, що, незважаючи на наявність відмінної судової практики щодо необхідності проведення експертизи у кримінальних провадженнях за ст. 249 КК для визначення істотної шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням, наразі це питання не було предметом розгляду об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду.

Як уже зверталася увага вище, поняття «істотна шкода» є оціночним. Тому питання щодо істотності спричиненої шкоди кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 249 КК, необхідно вирішувати в кожному конкретному випадку, з огляду на встановлені обставини кримінального провадження.

Варто звернути увагу, що в науковій літературі виділяють матеріальний та екологічний підходи до визначення істотності шкоди внаслідок незаконного рибного добувального промислу.

Матеріальний підхід, згідно з яким спричинену шкоду можна оцінити у матеріально-грошовому еквіваленті на підставі низки нормативно-правових актів, якими керуються уповноважені органи (згадані вище такси для обчислення розміру відшкодування спричиненої шкоди довкіллю).

Екологічний підхід полягає у тому, що спричинену шкоду можна оцінити не лише у матеріально-грошовому еквіваленті, а й з позицій негативного впливу на довкілля. Тому цей вплив не може мати об'єктивної матеріальної оцінки, оскільки шкода спричинена довкіллю більш небезпечна, ніж матеріальна, адже останню завжди можна відшкодувати.

Крім того, в науці запропоновано відповідний алгоритм проведення судових інженерно-екологічних експертиз із дослідження істотності шкоди довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу (без дозвільних документів; за допомогою заборонених знарядь лову; визначення кількості та загальної ваги біоресурсів; визначення видового складу риб та періоду нересту) (Петренко, Зарченко, Тарарака, Цимбал, 2020: 433-439).

Висновки. Аналіз наведених вище приписів закону України про кримінальну відповідальність, кримінального процесуального закону, судової практики та наукових підходів, все ж, на переконання авторів, свідчить про необхідність залучення експерта, якого буде попереджено про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, для встановлення питання щодо спричинення істотної шкоди у кримінальних провадженнях за ст. 249 КК, оскільки вказане питання потребує комплексного дослідження й врахування багатьох наведених вище факторів, які потребують застосування спеціальних знань та впливають на висновок про наявність або відсутність істотної шкоди, внаслідок вчинення інкримінованого особою діяння.

У такому разі здійснення звичайних арифметичних підрахунків інспектором з охорони навколишнього природного середовища викликає обґрунтовані сумніви у достовірності встановлених у кримінальному провадженні фактичних обставин, оскільки такий документ не може замінити висновку експерта, та відповідно може призвести до необґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
3. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.04.2024).
5. Петренко Я. А., Зарченко М. В., Тарарака І. А., Цимбал М. Л. Інженерно-екологічні експертні дослідження істотності шкоди довкіллю внаслідок незаконного рибного добувного промислу // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – 2020. – № 22. – С. 427–441. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.35>

REFERENCES:

1. Law of Ukraine «On the Animal World» No. 2894-III of 13 December 2001. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (accessed 30 April 2024).
2. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2341-III of 5 April 2001. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 30 April 2024).
3. On Judicial Practice in Cases Concerning Crimes and Other Environmental Offences: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 17 of 10 December 2004. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (accessed 30 April 2024).
4. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 4651-VI of 13 April 2012. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed 30 April 2024).
5. Petrenko, Ya. A., Zarchenko, M. V., Tararaka, I. A., & Tsymbal, M. L. (2020). Forensic Environmental Engineering Examinations of the Substantiality of Environmental Damage Caused by Illegal Fishing. Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics, 22, 427–441.

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.09.2026